

Ірина Батирева
(Вінниця)

АГРАРНА КУЛЬТУРА ЧЕСЬКОГО ТА УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СЕЛА МИКОЛАЇВКА КОЗЯТИНСЬКОГО РАЙОНУ НА ВІННИЧЧИНІ: МІЖКУЛЬТУРНИЙ ВЗАЄМОВПЛИВ

У статті зосереджено увагу на питанні міжетнічних взаємин у с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл. – єдиного села в області, де компактно проживають чехи й українці. Протягом ХХ ст. тут також були зафіксовані такі етнічні меншини, як німці та євреї. Основою дослідження стали аграрна культура, вплив на неї колгоспної системи, особливості присадибного господарства місцевого населення тощо. Зокрема, інтерес становили міжкультурний взаємовплив і взаємозапозичення у способах господарювання чехів та українців.

Ключові слова: село Миколаївка, чехи, міжетнічні взаємини, аграрна культура, колгосп, присадибне господарство, обряди.

This article covers the problems of inter-ethnic relations on the example of the village Mykolaivka of Kozyatyn county of Vinnytsya region. It is the only one village where Czechs and Ukrainians live both compact. Germans and Jews also were fixed during the XXth century. The basis of the research is the agrarian culture, the influence of the «kolgosp» system on it, the features of the household of native residents of the village Mykolaivka etc. Besides the article covers the borrowing in the methods of household of the Czechs and Ukrainians and also it covers the traditions of agricultural activities.

Keywords: Mykolaivka, Czechs, inter-ethnic relations, agrarian culture, kolgosp, household, traditions.

В статье сосредоточено внимание на вопросах межэтнических взаимоотношений в с. Николаевка Козятинского р-на Винницкой обл. – единственном селе в области, где компактно проживают чехи и украинцы. В течение ХХ в. здесь также были зафиксированы такие этнические меньшинства, как немцы и евреи. Основой исследования стали аграрная культура, влияние на неё колхозной системы, особенности приусадебного хозяйства местного населения и проч. В частности, интерес представляли межкультурное взаимовлияние и взаимозаимствование в способах ведения хозяйства чехов и украинцев.

Ключевые слова: село Николаевка, чехи, межэтнические взаимоотношения, аграрная культура, колхоз, приусадебное хозяйство, обряды.

Село Миколаївка Козятинського району – це єдине село у Вінницькій області, де компактно проживають чехи. У 1870-х роках відбувалася промислова міграція чеських землеробів із Чехії на Волинь, Поділля, Причорномор'я та інші регіони півдня Російської імперії. Переселення чехів до Бердичівського повіту Київської губернії (нинішньої території Вінницької обл.) є одним з відгалужень переселень чехів на Волинь [1].

Ґрунтовне дослідження життя й діяльності чехів на Волині зробив сучасний чеський дослідник Ярослав Вацулик. Із досліджень ХІХ ст. вагоме місце зай-

мають праці вітчизняних дослідників А. Вороніна [2], Е. Крижанівського [4], І. Рудченка [3]. Сьогодні в Україні захищено декілька дисертацій, які безпосередньо чи опосередковано висвітлюють питання історії та розвитку чеських поселень в Україні [5; 6]. Конкретно досліджуваного нами населеного пункту стосується лише одна опублікована розвідка місцевої жительки с. Миколаївка, краєзнавця, чешки за походженням Л. Лановик [7]. Тому основу цього наукового дослідження склали переважно польові етнографічні матеріали автора.

Предметом вивчення стали аграрна культура, вплив на неї колгоспної систе-

ми, особливості присадибного господарства місцевого населення с. Миколаївка. Зокрема, інтерес становили міжкультурний взаємовплив у способах господарювання чехів й українців та пов'язана з ним обрядовість.

Ця тема не є випадковою, адже перші чеські переселенці в с. Миколаївка – аграрні мігранти. Причиною їх переселення були соціально-економічні та політичні умови, що склалися в 1860-х роках.

Відмінене кріпосне право в Росії, поразки польських повстань призвели до продажу царським урядом конфіскованих у поляків земель. Царський уряд після розправи над поляками рятував свій імідж, тому в 1870 році з'явилися пільгові умови для чеських переселенців: без п'ятирічного випробувального строку; право створювати власні волості й мати свої церкви; 5 років без сплати податків і військового обов'язку; а з 1873 року – відшкодування суми кріпосних зборів, сплачених польськими землевласниками. Унаслідок такої політики уряду Російської імперії середній земельний наділ чехів мав розміри у 2–2,5 рази більший, ніж в українського селянина [7].

У 1876 році чехи з'явилися на території сучасної Вінниччини. Громада чехів (108 чоловіків і 96 жінок) поселилася в Голендрах, де до початку ХХ ст. жили німці й голландці (деякі нащадки їхніх сімей залишилися). Умови були настільки сприятливі для нових колоністів, що хутори, на яких вони жили, розкинулися на десятки й сотні кілометрів від території сучасного с. Миколаївка. Сама назва села з'явилася в 1891 році на честь сина імператора Олександра III – Миколи.

Здебільшого чеські та мішані німецько-чеські сім'ї були багатодітними, спілкувались, як правило, чеською мовою. Тому нині сім'ї, які мають прізвища німецького походження – Безе, Штольц, Фогель, Ланкамер, Реслер, – вважають себе чеськими і зберегли чеську мову. Сьогодні село вже не є тільки чеським. Тут 249 дворів, 528 осіб, з яких лише близько 100 чехів, переважно старшого покоління. Серед молодшого покоління дедалі частіше спостерігаються міжетнічні шлюби. Відомі такі чеські родини, як Долечек, Вацек, Бальшанек, Томеш, Бахтік, Коварж, Мікула та інші [8].

Кількість чеського населення постійно зростала. На початку ХХ ст. в с. Ми-

колаївське Дубово-Махаринецької волості нараховувалося вже 78 дворів при 757 мешканцях (369 чоловіків і 388 жінок). У селі було 970 десятин землі, яка належала товариству селян-чехів. Перед Першою світовою війною в с. Миколаївське проживало вже 876 мешканців. За даними Всесоюзного перепису населення 1926 року Миколаївська сільська рада нараховувала: усього господарств – 184, у тому числі селянського типу – 23. Населення: усього – 740, у тому числі молоді – 392 жін., 384 чол. Розподіл населення за національністю: українців – 40 осіб, росіян – 6, євреїв – 2, поляків – 19, чехів – 669, інших національностей – 4 особи.

Чехи жили переважно компактно і вкорінювалися в український ґрунт досить швидко й міцно. Основним їхнім заняттям було сільське господарство. Чехи принесли сюди високу аграрну культуру. Вони викорчували ліси, розширюючи посівні площі, вводили травопільні сівозміни, угноювали ґрунти, застосовували раціональний обробіток полів, тобто запроваджували модерні методи господарювання. Вирощували жито, овес, ячмінь, хміль, цукрові буряки, займалися садівництвом. Урожайність зернових культур була вищою, ніж по країні загалом.

У присадибному господарстві картоплю не садили під лопату, а тільки під плуг, і до цього вже потім привчили українців. Чехи підгортали ралом, а не сапою. Така практика побутує до сьогодні. Українці так оцінюють працьовитість чехів: «Чехи вобще дурні до роботи, вони хазяї дуже, трудолюбиві, чистоту люблять» [9].

Як свідчать польові записи, на початку взаємостосунків чехів та українців спостерігалися певні конфлікти: «Я приїхала в 1952 році, і в основному були чехи і дуже мало українців. Було дуже тяжко – я українка... Та щоб дружити з чехом – то було позорно для чеха. А українців називали “мужиками”. Це було років з 8–10, а потім вже здружились і почали одружуватись. Зараз уже, напевно, на половині шо тих, шо тих. І більше тут ніхто не жив, ну, може, 2–3 росіяни» [10].

Кутки, де переважали чехи, і сьогодні називають «Чехи», «йти на Чехи». Із цього зрозуміло, що чехи надавали перевагу замкненому типу існування своєї громади, не схвалюючи будь-яких, тим більше шлюбних міжетнічних відносин. Але

спільна земля, робота примусили адаптуватися до нових умов, об'єднатися.

1917 рік став переломним для миколаївських заможних селян-чехів. Тут був створений комбід, яким було відібрано землю в багатоземельних хуторян і розподілено серед безземельного селянства по 3 десятини. Значна кількість чехів не могла змиритися з політикою радянської влади. У 1926–1928 роках найбагатші сім'ї чехів залишили миколаївські землі й повернулися в Чехію. Серед них – Голі, Панцнери, Бальцери, Лукси, Грдіни та ін. Це була так звана перша хвиля.

У 1929 році 17 господарств утворили СОЗ, головою якого став Вацек Антон Йосипович. У 1930 році на базі СОЗу було організовано національний чеський колгосп ім. Леніна. На початку організації чеського колгоспу до його складу ввійшло понад 100 одноосібних господарств.

Є згадки про окремих єврейський колгосп із переселених 40 єврейських родин із с. Білопілля: «До війни в нас було два колгоспи, один єврейський. Там жили євреї і собі працювали. Їхній колгосп був до 1941 року. Хто з євреїв не виїхав – були розстріляні в Самгородку німцями».

Майже всі інформатори розповідають, що при формуванні чеського колгоспу люди відносно добровільно входили до нього. «Якщо кажуть треба – значить треба», – так пояснила Піркл Марія, жителька с. Миколаївка [11]. Це підтверджують й інші мешканці села – Креслер Євгенія: «Більш-менш добровільно входили в колгосп. Всі були задоволені, бо сільське господарство йшло на підйом...» [12]; До-лечек Луїса: «Не примушували вступати в колгосп. Придлагали... Якось боялись. Люди довго думали і потім вступали» [13]; Науер Зіна: «Канешно, що добровільно входили в колгосп!» [14]. Черніцька Олександра розповідає і таке: «Входили до колгоспу бідняки, а ці, що мали багато, не дуже хотіли. Могли тікати в Америку» [15]. Спогади про організацію колгоспів – неоднозначні, що взагалі характерне для цього питання з огляду на різний майновий статок людей, яких колективізували.

Цікавим фактом історії села є те, що в період Голодомору 1932–1933 років у селі не померла з голоду жодна людина: «У нас голод був, люди тяжко жили, но ніхто не помер. Якось всі повиживали цей

голодомор. Ні діти не вмирили від голоду, ні старі люди. Якось у нас село, як би трошки багатше було. Приїхали чехи з Чехії, а вони були багаті... Канешно було тяжко, куском хліба ділилися, а то й хліба не було. Але не вмирав ніхто, ніхто не помирав. У 1947–1948 роках теж тяжко було. З голоду – ніхто, хвороба – це так. Але, щоб це – не помирили з голоду... Колгоспна влада, ну канешно що помагала» [16]. За свідченнями інших жителів села, саме колгоспна влада рятувала населення від смерті, адже в кожному сім'ю було передано по молочній корові «голондерці». Окрім того, влада контролювала збирання продподатку і не дозволяла застосовувати до своїх односельців «здирицьких методів».

У 1937 році головою колгоспу було обрано Ярошека В'ячеслава Карловича. Землю обробляли за допомогою коней, за відсутності останніх – корів. У 1935–1938 роках у колгоспі з'явилися трактори. У передвоєнні часи колгосп був одним з передових у районі.

У 1940 році в ході кампанії всі миколаївські хутори зселили в одну єдину «соціалістичну вулицю». За один рік було побудовано 115 хат.

Під час війни територію села окупували німці. Багато старожилів засвідчують, що німці загалом добре ставилися до населення. За окупації було повернено землі у приватну власність. Жителі неоднозначно сприйняли такі зміни через відсутність у приватних господарствах реманенту й техніки для обробки землі: «Да, прийшли німці. Начали роздавати людям землі, колгосп теж начали розбазарувати людям, по-інашому почали хазяйнувати. Вони всю землю розподілили між людьми, дали конячину, щоб всі працювали на землі цій. Я помню, що мама не хотіла цієї землі, бо тяжко було ж. Не помню, скільки там землі. А реманент – я вже не знаю, ото що тіки коні...» [17]; «У нас було 60 сотих городу, і їх було розділено на 3 частини: 15 сотих сіяли ми німцям мак, 15 сотих – тютюн їм, а 30 сотих німці нам лишали» [18].

Після визволення жителі взялися за відбудову села й господарства. Як свідчать респонденти, досить часто мінялися голови колгоспу: «Після війни у нас головою колгоспу був Рішан Рудольф Йосипович, потом його обрали головою сіль-

ської ради, а потім став Ярошек В'ячеслав Карлович. Він десь до 65 був. Потім став головою колгоспу Рак Ярослав Олександрович (з 1965 року). Він працював у нас, мабуть, зо 5 років. Він був досвідчений агрономом, і його люди поставили агрономом, а головою став Воловик Микола Данилович (з 1970 року). Він був у нас ветеринаром. І він довго працював, і по хворобі помер. А зараз голова у нас... (я його геть і не знаю) Демчук Олександр» [18].

У 1950-х роках у колгоспі було введено працю за трудодні. Вартість їх установлювалася наприкінці сільськогосподарського року. Суму продуктів і грошей, які залишилися для розподілу, ділили на кількість трудоднів усіх колгоспників за рік, а кожний колгоспник отримував відповідно до відпрацьованих трудоднів. Українські й чеські селяни так намагалися пояснити це: «Ну, трудодень – це як 8-годинний робочий день. Колись можна було і півтора дня заробити, а колись і 70 %. Давали нам якийсь аванс, а потім підбивали ітог в кінці року, і ми лишалися в перебогах. Кому 100 крб, кому 150 крб давали...» [18]. «Цілий день працював. Міг за 1 трудодень 2 дні зробити – це дивлячись, скільки роботи. Вони там за місяць оцінювались. Вони там мали якісь норми...» [19]. «Мінімум було 280 трудоднів. За трудодні – гроші і натуральну оплату в кінці року» [20]. «Ну, я знаю, скіки там сотих буряків прорвати. Ну, сахар отримували й зерно» [21].

У 1960-х роках завдяки старанням голови колгоспу В. Ярошека село було радіофіковано, побудовано електростанцію, млин, водокачку, побутову майстерню, школу.

1970–1980-ті роки відзначалися високими результатами і прибутками в колгоспі: «...найкращі роки це були 79–80-й... Достаток, культура... Які квіти у нас росли біля ферми, які ми ходили в білих халатах, яка в нас йолочка робила коло ферми, яка в нас була культура... Яка в нас була скотина чиста, почищена! Як працювала у нас двосменка... Рано я заступила, і було в мене 70 корів. В 6 годин заступила, і в 2 години дня прийшла мене міняти моя подруга – заступила вона. І це тиждень я робила з 6 ранку до 2 годин дня. А тиждень з 2 до 9 вечора».

Цей період припав на головування М. Воловика: «Всі були харощі в нас го-

лови, але найкращим був Воловик, канешно. Він зробив небачене – він провів газ нам в село, всі дороги заасфальтував, дуже багато студентів посилав вчитись у місто. Для людей він був – на кожного однаковим. Хто що заробив – той так і получить. Для села він збудував дуже багато квартир, він збудував школу, він збудував медпункт, він збудував дуже багато будинків, в яких проживають в селі люди – наші доярки, механізатори» [22]; «...За Воловика, думаю, були найкращі часи... Та розквіт в державі почався, техніка вже була, і Воловик був дуже вимогливий. Він зробив багато: дуже високоякісні зерносховища, приміщення для техніки, провів газ і асфальт» [23]; «Воловик – асфальт він зробив, газ він зробив, тротуари, воду провів він, перше село в районі за нього було» [24]; «Воловик зробив дуже жостку дисципліну. Він був найкращим головою. Ну хто його не любив... Він був дуже жосткий і чесний» [25].

У радянські часи Миколаївський колгосп був одним з передових. Неодноразово здобував перші місця з вирощування цукрових буряків, пшениці та інших культур у всьому СРСР. Жителі були задоволені заробітком і роботою: «Я свою роботу дуже любила. Ми в себе впроваджували все саме нове. Що тіки де, то ми й собі. Нас дуже хвалили...» [25].

Колгоспники отримували путівки не лише на вітчизняні курорти, але й за кордон. «Я 17 раз їздила по путівкам. Я об'їздила Болгарію, Польщу» [26]. «Ну, наприклад, я в Москву їздила на виставку, в Волгоград летіли самолётом, в Київ» [27].

У пам'яті жителів села залишилися загально позитивні враження про колгоспну систему: «Дуже позитивні ті часи колгоспні були!..»; «Я вважаю, що це позитивно на нас вплинуло»; «В мене, наприклад, позитивні спомини про ті часи»; «Ну, мені колгосп нравився»; «Ну, все добре. Давали зарплату нормально».

Траплялися й певні негативні оцінки. За свідченнями старшого покоління, щоб прогнати сім'ю, доводилося тримати господарство й удома, вирощувати городину, хоча робота в колгоспі займала мало не 80 % часу селян. Працювали зранку до ночі, неділя – єдиний вихідний. Неодноразово доводилося виходити на роботу і в неділю, і у великі церковні

свята (наприклад, Великдень). Труднощів додавали немалі податки на присадибне господарство.

Молодь, з метою більших заробітків, шукала роботу в містах. Місцева влада, намагаючись зберегти робочі руки, перешкоджала видачі паспортів: «Не давали. Дуже не хотіли давати. Я була головою сільської ради, то просили паспорт, а я видати не можу, бо мені район приказав – ніяких паспортів. Якби я дала, то голова колгоспу не поставив би печать. Бо хотів, щоб люди були в колгоспі. Пригноблювали людей. Навіть зараз мені кажуть: “А ви мені не хотіли дати паспорт”. А я кажу: “Така була обстановка”» [29]. Уже наприкінці 1960-х років, коли селянам почали видавати паспорти, молодь масово від’їжджала до міст, переважно до Козятина, Вінниці, Києва.

Хвиля розформування колгоспів, що розпочалася з 1990-х років, с. Миколаївка торкнулася частково. Тут і досі діє колективне господарство у формі приватного фермерського підприємства. Фермером є Володимир Явурек, правнук одного з перших власників миколаївської землі.

Через нестачу робочих місць більшість селян – безробітні, годують свої сім’ї за рахунок власних присадибних ділянок або ж їдуть на заробітки. Процес розпаювання колгоспу інформатори оцінили по-різному: «У нас є колгосп, у нас є ферма, свиноферма. Зараз просто ходять люди заробляти гроші – не примусово. В нас є пайка»; «Той, хто був на день розчленування в колгоспі, отримав пай по 3 га 17 сотих. Не більше, не менше. І це 5 років. Затвердили нам 1,5 т зерна і 50 кг сахара. Пройде 5 років, і знову сходка збирається, і рішаємо»; «Всім однаково давали. Ну, по 3 га, а як дорога де попала, то 3,5–4 га». Але миколаївчани, незалежно від національності, однозначно засуджують руйнацію колгоспів, які були стабільністю роботи, заробітку.

Якщо в господарських питаннях чехи й українці мають багато спільного, то світоглядна система українців, на відміну від чехів, містить багато повір’їв, прикмет, забобон, табу тощо. У чехів не вдалося зафіксувати практично жодного обряду, пов’язаного із землеробськими роботами чи домашнім тваринництвом. Інформація про них існує не на рівні

практикування, а на рівні почутого, за їхніми словами, від українців. Можливо, це можна пов’язати з тим, що чехи здебільшого сповідують католицизм, що завжди жорсткіше ставився до народних звичаїв та вірувань.

Як бачимо, в умовах розвитку України як держави з поліетнічним складом виняткового значення набуває дослідження історії та культури етнічних меншин, відродження та збереження їх багатовікових традицій. Подальший розвиток нашої країни багато в чому залежить від виваженої національної політики, яка має забезпечити, нарівні з розвитком титульної нації, розвиток інших етнічних спільнот. У зв’язку з цим значне місце займають дослідження історії та культури чехів Вінниччини.

Література

1. *Муратов А.* Йиндржих Йиндржишек или Генрих Игнатъевич Некоронованный король русских чехов [Електронний ресурс] // Русское слово. – 2009. – № 7. – Режим доступу : <http://www.ruslo.cz/articles/466/>.
2. *Воронин А.* Об иностранных поселенцах в Юго-Западном крае. – [Б. г., б. г.]. – 23 с.
3. Записка о землевладениях в Юго-Западном крае / сост. И. Рудченко. – К., 1882. – 180 с.
4. *Крыжановский Е.* Чехи на Волыни. – С.Пб., 1887. – 94 с.
5. *Ковба Ж. И.* Чешская эмиграция на Украине во второй половине XIX в. : дисс. ... канд. ист. наук. – Л., 1974. – 193 с.
6. *Надоська В.* Национальные меньшинства на Волыни (середина XIX в. – нач. XX в.) : дисс. ... канд. ист. наук. – К., 1996. – 258 с.
7. *Лановик Л. Я.* Прадідів розчищені джерела. – Вінниця, 2004. – 144 с.
8. Записано автором від Лановик Лариси Ярославівни (1960 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.
9. Записано автором від Черніцької Олександри Антонівни (1935 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.
10. Записано автором від Драчинської Ольги Ізотівни (1929 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.
11. Записано автором від Піркл Марії Йосипівни (1929 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

12. Записано автором від Креслер Євгенії Альбінівни (1937 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

13. Записано автором від Долечек Луіси Олександрівни (1938 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

14. Записано автором від Науер Зіни Адольфівни (1937 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

15. Записано автором від Черніцької Олександри Антонівни (1935 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

16. Записано автором від Науер Зіни Адольфівни (1937 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

17. Записано автором від Креслер Євгенії Альбінівни (1937 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

18. Записано автором від Черніцької Олександри Антонівни (1935 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

19. Записано автором від Фалтуса Віктора Федоровича (1945 р. н.), жителя с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

20. Записано автором від Рак Нінель Миколаївни (1940 р. н.), жительки с. Микола-

ївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

21. Записано автором від Долечек Луіси Олександрівни (1938 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

22. Записано автором від Черніцької Олександри Антонівни (1935 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

23. Записано автором від Драчинської Ольги Ізотівни (1929 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

24. Записано автором від Фалтуса Віктора Федоровича (1945 р. н.), жителя с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

25. Записано автором від Рак Нінель Миколаївни (1940 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

26. Записано автором від Черніцької Олександри Антонівни (1935 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

27. Записано автором від Науер Зіни Адольфівни (1937 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.

28. Записано автором від Драчинської Ольги Ізотівни (1929 р. н.), жительки с. Миколаївка Козятинського р-ну Вінницької обл., у липні 2010 р.